МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

Н. І. Головко

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ

Навчальний посібник

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2014

Рецензенти: *П. Д. Біленчук,* канд. юрид. наук, проф.
Г. С. Семаков, канд. юрид. наук, проф.
Ю. В. Ящуринський, канд. юрид. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 4 від 27.04.11)

Головко Н. І.

Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. / Н. І. Головко. — К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2014. — 174 с.: іл. — Бібліогр. у кінці розд.

ISBN 978-617-02-0165-2

У посібнику висвітлено адміністративно-правові та кримінально-правові аспекти запобігання порушень чинного законодавства неповнолітніми.

Для соціальних працівників, соціальних педагогів, служб у справах неповнолітніх, вчителів, шкільних психологів.

© Н. І. Головко, 2014
© Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2014
© ДП "Видавничий дім "Персонал", 2014

ISBN 978-617-02-0165-2

ЗМІСТ

Вступ 5

Розділ 1. **Загальні основи соціальної профілактики** 6
1.1. Сутність поняття “соціальна профілактика” 6
1.2. Організаційні основи та планування соціальної профілактики 18
1.3. Методи та форми соціально-профілактичної роботи 22

Розділ 2. **Девіантна поведінка як форма соціальної дезадаптації** 27
2.1. Девіантна поведінка як форма соціальної дезадаптації дітей і підлітків 27
2.2. Причини виникнення девіантної поведінки 33
2.3. Психологічні особливості делінквентної та адиктивної поведінки 43
2.4. Основні психолого-педагогічні підходи до профілактики девіантних форм поведінки 52

Розділ 3. **Злочинність неповнолітніх як соціально-педагогічна проблема** 63
3.1. Важковиховуваність — основна передумова правових відхилень у поведінці дітей та підлітків 63
3.2. Проблема злочинності неповнолітніх, її причини 73
3.3. Заходи з профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей та підлітків 83

Розділ 4. **Правова та превентивна профілактика** 114
4.1. Основи педагогічної профілактики попередження злочинів 114
4.2. Види та форми соціальної профілактики алкоголізму, наркоманії 119
4.3. Профілактика правопорушень серед дітей та учнівської молоді 123
4.4. Віктимологічна профілактика 134

Розділ 5. **Особливості правового виховання в роботі з перевиховання засуджених** 148
5.1. Пенітенціарна педагогіка як наука про перевиховання засуджених 148
5.2. Педагогіка співробітництва 152
5.3. Методи перевиховання засуджених 155

ВСТУП

Соціальна профілактика має на меті зусилля, спрямовані на превенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем.

Профілактика будь-якої соціальної проблеми повинна бути спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, яка від цієї проблеми страждає. Як зазначається в Законі України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю", до завдань суб'єктів соціальної роботи з дітьми та молоддю належить здійснення соціально-профілактичної роботи серед дітей та молоді, проведення системи заходів щодо запобігання негативним явищам та їх подолання. Соціальна профілактика — вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді, попередження ускладнення вже існуючих проблем.

У навчальному посібнику "Соціальна профілактика правопорушень" розкривається сутність і специфіка профілактики негативних явищ серед підлітків, молоді.

Навчальний посібник надає різнобічну інформацію щодо профілактики девіантної поведінки, наркоманії, алкоголізму, правових злочинів в учнівському та молодіжному середовищах. Розкриваються причини та умови виникнення зазначених явищ.

У посібнику висвітлюються адміністративно-правові та кримінально-правові аспекти запобігання порушень чинного законодавства неповнолітніми у сфері обігу наркотиків тощо.

Посібник розрахований на соціальних працівників, соціальних педагогів, служб у справах неповнолітніх, вчителів, шкільних психологів, юристів.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ

1.1. Сутність поняття "соціальна профілактика"

Девіантна поведінка дітей і молоді торкається усіх сфер соціального функціонування і проявляється у насильстві та агресії, негативному ставленні до оточення, нездатністю прогнозувати результати своєї поведінки, низькими комунікативними навичками. Не можна закривати очі на зростання бездоглядності, бродяжництва, наркоманії, злочинності і проституції серед неповнолітніх, явища соціальної дезадаптації підлітків, збільшення числа дітей з девіантною поведінкою. На складність ситуації вказує також погіршання стану здоров'я сучасних дітей і молоді. Особливе занепокоєння викликає поширення у підлітковому і молодіжному середовищі наркоманії та алкоголізму. Небезпека полягає в тому, що вживання алкоголю і наркотиків стає певною цінністю сучасної молодіжної субкультури, перетворюється в атрибут способу життя. Деструктивно впливає на життя дітей залежність від азартних ігор, комп'ютера та Інтернету. Динаміка зростання за останнє десятиліття кількості молодих людей з девіантною поведінкою та урізноманітнення форм девіацій не лише доводять складність, глибину, полімотивованість цієї проблеми, а й підтверджують неефективність здійснюваних превентивних заходів та недосконаліть науково-методичного забезпечення превентивного виховання дітей та молоді. Основними причинами деструктивної поведінки є, зокрема, психологічний дискомфорт, негативні переживання, загальна втрата духовних орієнтирів, девальвація загальнолюдських цінностей, несформованість у значної частини дітей і молоді почуттів терпимості, толерантності, ми-

лосердя, честі, совісті, доброти, що викликає у підлітків, юнаків та дівчат апатію, нудьгу, відчуття своєї непотрібності, нерозуміння сенсу життя.

Складність і багатозначність проблем, що виникають перед робітниками соціальних служб, передбачає вдумливий підхід до шляхів їх вирішення. Багато зв'язків і відношень, які існують у суспільстві, прямий і опосередкований зв'язок змін, які обумовлені різними причинами, потребують досконалого вивчення і розуміння їхнього виникнення. Зазначене і є сутністю соціальної діагностики.

Ефективність вирішення різноманітних соціальних завдань або розв'язання проблем у багатьох випадках буде залежати від того, з якою точністю була проведена діагностика, наскільки об'єктивно було проведено виявлення стану соціального об'єкта і наскільки вірно були обрані орієнтири, нормативи галузі життєдіяльності, яка діагностується. Ці чинники є основою соціального дослідження та виміру.

Соціальна діагностика — це методологічний інструмент, який надає керівним органам необхідні знання, на основі яких розробляються різноманітні соціальні припущення, проекти, вивчається суспільна думка і морально-психологічний клімат у суспільстві.

Вона відіграє вагому роль у формуванні та розвитку технологій як соціальної роботи, так і всіх областей соціального життя. Соціальний діагноз, як наукове підтвердження про стан "соціального здоров'я" об'єкта, який розглядається, ґрунтується на всебічному і систематичному спостереженні та вивченні, що передбачає не тільки виявлення причинно-наслідкових зв'язків і спонукаючих мотивів поведінки об'єктів чи явищ. Це творчий процес, у якому неприпустима стандартизація, однак схема методики здійснення діагностики складається з ряду етапів:

- попереднє ознайомлення із об'єктом, тобто отримання достовірної інформації про предмет вивчення, визначення його сильних і слабких сторін, можливих напрямів стосовно змін і удосконалення;

- проведення загальної діагностики, тобто виявлення завдань, виокремлення складу ситуацій, які демонструються, визначення нормативних параметрів ситуації, вибір методів діагностування;
- проведення спеціальної діагностики проблем, вимірювання і аналізування усіх необхідних показників;
- формування висновків, на основі яких проводиться завершення роботи.

Вияв під час загальної та спеціальної діагностики проблеми і складають соціальний діагноз. Корегування отриманих результатів може здійснюватись шляхом співпраці з практичними робітниками, які працюють в тій чи іншій соціальній галузі. Встановлення діагнозу — завершальний етап соціальної діагностики, далі розпочинається розроблення конкретних програм і рішень державних і суспільних організацій з подолання, підтримання чи розвитку виявлених процесів і тенденцій у досліджуваному соціальному об'єкті чи явищі.

Соціальна діагностика базується на таких принципах:

- об'єктивність полягає в неупередженому розгляді соціального об'єкта, що виключає різні викривлення дійсності в будь-яких інтересах, тому що тільки правдива, об'єктивна інтерпретація отриманих результатів має дійсне наукове і практичне значення;
- причинність: зумовлена зв'язком і взаємодією всіх явищ і процесів у реальному світі, що дозволяє під час дослідження не обмежуватись описом деяких фактів, а виявити закономірності їх виникнення і функціонування;
- комплексний підхід: у вивченні соціальних явищ пояснюється тим, що соціальна галузь являє собою складне переплетіння багатьох прямих і опосередкованих людських вчинків, відношень, дій в різних формах їх вияву окремих можливий лише умовно, для накопичення якихось певних даних. Під час діагностики ці конкретні дані слід завжди пов'язувати з усім комплексом проблем;
- наукова обґрунтованість і підтвердження — досить важливі, тому що за кожним рішенням, яке приймаєть-

ся на основі соціального діагнозу, стоїть життя людини, її доля.

Залежно від особливостей соціального вивчення проблеми можуть виникати різноманітні методи дослідження, як загальнонаукові, так і часткові. У практиці управлінського консультування склались такі групи методів, які можуть бути рекомендованими до використання в практичній роботі соціального працівника. Це методи збору інформації, обробка і аналіз інформації, метод пріоритетів проблеми.

До першої групи можна віднести інтерв'ю, анкетування, спостереження, аналіз документації, експертне оцінювання тощо. Розглянемо деякі з них.

Метод інтерв'ю. Соціологічне інтерв'ю — метод збору соціальної інформації, що ґрунтується на вербальній соціально-психологічній взаємодії між інтерв'юером і респондентом із метою одержання даних, які цікавлять дослідника.

Інтерв'ю має певні переваги перед анкетуванням і недоліки. Головна відмінність між ними полягає у формі контакту дослідника та опитуваного. За анкетування їх спілкування опосередковується текстом; питання, вміщені в анкеті, респондент інтерпретує самостійно, фіксуючи відповіді в анкеті.

Нерідко під час інтерв'ю контакт між дослідником і респондентом здійснюється за допомогою інтерв'юера, який ставить запитання, передбачені дослідженням, організовує і спрямовує бесіду з кожною окремою людиною, фіксує одержані відповіді згідно з інструкцією. Для проведення інтерв'ю виникає необхідність застосування додаткових заходів: підбір і навчання інтерв'юерів, контроль за їхньою роботою. Водночас розширюються можливості щодо підвищення надійності зібраних даних за рахунок зменшення кількості тих, що уникли опитування, скорочення різноманітних технічних помилок. Участь інтерв'юера дає змогу максимально пристосувати запитання бланка-інтерв'ю до можливостей респондента. Інтерв'юер може завжди тактовно допомогти респондентові, якщо якесь із запитань видається незрозумілим. Якість одержаної під час інтерв'ю інформації залежить від особливостей основних ком-

понентів процесу спілкування: питальника, інтерв'юера, респондента, обставин інтерв'ю.

Інтерв'ю проводять в соціальній службі, за місцем проживання, у мобільній соціальній роботі. За технікою проведення розрізняють ***вільне, формалізоване (стандартизоване) і напівстандартизоване інтерв'ю.*** Вільне інтерв'ю — тривала бесіда за загальною програмою без чіткої деталізації запитань. За формалізованого (стандартизованого) інтерв'ю спілкування інтерв'юера і респондента регламентовано детально розробленим питальником та інструкцією інтерв'юера, який повинен точно дотримуватись сформульованих запитань та їх послідовності. У стандартизованому інтерв'ю, як правило, переважають закриті запитання. Напівстандартизоване інтерв'ю поєднує в собі особливості двох попередніх видів.

У соціальній роботі, як і соціології, інтерв'ю за процедурою проведення класифікують на: панельне — багаторазове інтерв'ю однакових респондентів (клієнтів і суб'єктів соціальної роботи) з одних і тих самих запитань через певні проміжки часу; групове — запланована бесіда, у процесі якої дослідник прагне започаткувати дискусію в групі; клінічне інтерв'ю — довготривала, ґрунтовна бесіда, мета якої — одержати інформацію про внутрішні спонуки, мотиви, схильності респондентів; фокусоване інтерв'ю — короткочасна бесіда, мета якої — отримання інформації про конкретну проблему, процес чи явище, про реакції суб'єкта на задану дію. Соціальними службами часто використовуються телефонні інтерв'ю, які дають змогу отримати інформацію про певний соціальний процес.

Анкета — тиражований документ, який містить певну сукупність запитань, сформульованих і пов'язаних між собою за встановленими правилами, її респондент заповнює самостійно. Особливо важливе значення мають структура запитань, мова і стиль їх формулювання, рекомендації щодо оформлення анкети, її графічне оформлення. Запитання в анкеті розрізняються за формою (прямі і непрямі), змістом (про факти поведінки, свідомості, про особистість респондента), функціями (основні,